

נס כריתת-הירדן

(יהושע א'—ד')

מאת

יוסף ברסלבי

בחירת הכניסה לארץ היעודה "נגד יריחו" (יהוש' ג', טז) מוקשה מכמה בחינות: הירדן רחב שם ועמוק מאשר לכל מלוא ארכו; צליחתו לגבי מחנות כבדים כיוצא־י מצרים, על נשיהם, טפס, מקניהם ואהליהם, שהתנהלו לאיטם, היתה כמעט בלתי־אפשרית באותה גזרה¹. לדברי בן־מתתיהו² "היה צבא ישראל מיוחד מפני המעבר, משום שזרם הנהר היה גדול ואי אפשר היה לעברו בגשרים, כי לא נגשר מעולם"³ (i); ואילו רצו להקים עליו גשר לא היה האויב, כפי־שהניחו, נותן להם את השתות לכך, וגם סירות־מעבר לא היו"⁴ (קדמ' היה' ה, א, ג) — תיאור המגלה לנו, בדרך־אגב, כי גם בסוף ימי בית שני לא היו גשרים על הירדן (i); אף אילו הצליחו בני־ישראל להעביר באורח־לא־ישוער את מחניהם אל עברו המערבי של הירדן במרוכז, היו "בעלי־יריחו — האמורי והפריזי והכנעני והחתי והיבוס" (יהוש' כ"ד, יא) לוחצים אותם אל שפת הירדן ואל מימיו הסוחפים, כפי שעשה בכחידס ליונתן ולאנשיו, בשובם ממצעשי הנקמה שלהם באנשי מידבא⁵, וכפי שעשו צבאות אספסינוס בפליטי גדור,

1 אמנם, בדברי־הימים א"ב, יד—טו, אנו קוראים: "אלה מבני־גד ראשי הצבא ... אלה הם אשה עברו את הירדן בחודש הראשון והוא ממלא על כל גדותיו ויביריחו אל כל העמקים למזרח ולמערב", אך אין להציל דבר על טיבו של מאורע זה.

2 יוסף בן מתתיהו (פליביוס יוספוס) קדמוניות היהודים ח.א.ג. תרגם מיונית וצירף מבוא, הערות וביאורים, מפות ותמונות, ירושלים 1944. אברהם שליט.

3 המלה "גשר" אינה מצויה במקרא. דוד בשובו מן הגלעד לאחר מות אבשלום בא עד הירדן "ויהודה בא הגלגלה ללכת לקראת המלך להעביר את המלך את הירדן ... ועברה העברה לעביר (להעביר) את בית המלך" (שמו"ב י"ט, טז—יט); מכאן שבימי דוד היו צולחים את הירדן בעזרת "עברה".

4 ראוי לציין, כי במפת הפסיפס של מידבא מן המאה הששית, בקרבת המקום המסומן במלים "הגלגל מקום שתי־עשרה האבנים", אנו מבחינים, במפתיע, שתי סירות מרוחקות זו מזו. מכל סירה מתרומם מעין תורן. אל תחתית התורן מחובר מוט אפקי ארוך, החורג מעבר לשתי גדות הירדן. בקצות כל מוט מעין ידית לאחוז בה; על־ידי משיכה במוט היו היושבים בסירה עוברים מגדה לגדה (ראה: מ. אביריונה, מפת מידבא — תרגום ופירושו. ארץ־ישראל, מחקרים בדיעות־הארץ ועתיקותיה, ספר ב', ירושלים, תשי"ג, לוח 5); "כמה מפרשים הניחו — אומר שם מ.א., עמ' 139 — שהללו הם גשרים בנויים על גבי סירות; אבל מתקבל יותר על הדעת, שהכוונה לסירת־מעבר העוברת את הנהר על־ידי חבל מתוח בין שני עמודים".

5 "ויאמר יונתן לאשר אתו נקומה ונלחם על נפשותינו ... והנה המלחמה מפנינו ומאחורינו ומימי הירדן מזה (או "וביצות ויער") ואגם וחורשה מזה, ואין מקום לנסות, ועתה קראו לשמים למען תנצלו מיד אויביכם ... ויקפצו יונתן ואשר אתו לתוך הירדן וישחו לעבר השני" (מקבים א', בתרגומו של אברהם כהנא, ס', מד—מח; חשמונאים א' בתרגומו של א.ש. הרטום, תל־אביב, תשכ"ו).

שנסוגו במרד היהודי הגדול ברומאים, אל בית-גמרה שבערבות-מואב, מול יריחו⁶; והרי יריחו ישבה על הדרך הראשית הנודעה ורבת-התנועה, המחברת את שני עברי הירדן⁷, 9 ק"מ מן הירדן, ולא לחינם נקרא הנהר. באותו קטע "ירדן-יריחו" (יהוש' י"ג, לב; ט"ז, א; כ', ח); יתר-על-כן: מדוע היו בני-ישראל חייבים לעבור "נגד יריחו" דווקא. הרי עמק-הירדן המזרחי עד היבוק, ועד בכלל, כאילו כבר היה בידיהם, כי לא רק שטחים גדולים בעבר-הירדן, מן הארנון עד היבוק, ואפילו עד התרמון, היו כבושים בידי בני-ישראל (במד' כ"א ודב' ב'-ג'), כי אם גם "הערבה מזרחה ... עד ים-כנרת" (יהושע י"ב, א-ו); בני-ישראל יכלו, איפוא, להתפשט לאורך כל עמק-הירדן המזרחי, לבחור במקומות נוחים יותר ומסוכנים פחות מאשר "נגד יריחו", להתפרס למחנות קטנים ולעבור את הנהר במהירות רבה לאין-ערוך יותר; ומה גם שלאורך 30 הק"מ מערבות-מואב עד אדם העיר (תל-א-דאמיה), בסמוך לשפך-היבוק אל הירדן, אין משני עברי הירדן גם יחד אף תל ארכיאולוגי אחד, אשר יעיד על ישוב ראוי לשמו בתקופת הכיבוש⁸; העוד שאלה: מדוע לא התאימו בני-ישראל את הכניסה לארץ היעודה לימות-החמה, כי הרי אילו נכנסו לארץ היעודה בעונת-החמה לא היו נזקקים לנס כריתת-הירדן. לאורך הירדן, שבין ערבות-מואב וערבות-יריחו ובין בקעת-בית-שאן מגו גיאוגרפים כשבעים מעברות, שאפשר לעבור בהן בקיץ ברגל יחפה⁹. כלום לא בחר ספר יהושע במעבר "נגד יריחו" — כך עשויים לטעון רציונליסטים — אלא לחייב את נס כריתת-הירדן ולקדש את כניסת ישראל לארץ כנען; הוא הדין בבחירת העונה בה הירדן "מלא על כל גדותיו".

6 לדברי בן-מתתיהו שלח אספסיוס המש מאות רוכבים ושלושת אלפים רגלים לרדוף אחרי הפליטים, "ובהגיעם למחוז הפצם הקיפו את היהודים ויירו בהם. הרוכבים סגרו עליהם את הדרך והרגלים נלחמו בהם מקרוב והיכו בהם. והיהודים חרפו את נפשם במלחמה ונפלו חללים ושכר לא היה לגבורתם ... רבים ברחו בדרך יריחו, כי רק בעיר הזאת אמרו למצוא רוחה והצלה, בבטחם במשגב תומותיה ובהמון יושביה. ופלצידוס רדף אחרי הפליטים עד הירדן, ולאחרונה לחץ את כל ההמון אל שפת הנהר ושם נעצרו היהודים ולא יכלו לעבור, כי גאו מי הנהר מפני הגשמים ... וההמון אשר נלחץ בחזקת-היד לקפוץ אל הירדן לאין מספר ... סגר את הירדן מכובד הפגרים, ואף ים-המלח מלא גוויות-אדם, אשר סחפו אליו מי הנהר במהון" (מלח' היהודים ד, ז, ד-ו; בתרגומו של שמחוני); השווה: י. ברסלבי, החורף כגורם במלחמות ישראל, מחניים, נ"א, מרחשון, תשכ"א, עמ' 55.

7 השווה: "יריחו נגרא (ברית) של ארץ-ישראל, אם נכבשה יריחו, מיד כל הארץ נכבשה, לפיכך נתכנסו לתוכה שבע אומות", הם "בעלי יריחו" (במדב"ר פרשה ט"ו, ט"ו).

8 "דרומית לחל יבוק, עד שאתה מגיע לוואדי נמרין, נמצאים ישובים-קדומים במספר מועט מאוד. הסבה למיעוט האתרים הקדומים מומנים היסטוריים בקטע זה הוא בכך, ששטח זה שבצמק-הירדן בין נחל יבוק וואדי נמרין, פנוי מפלגים-מים איתנים, היורדים מן הגבעות המזרחיות, חוצים את העמק ונשפכים אליו" (נגליק, מעבר לירדן, סקר ארכיאולוגי בגלעד ובצמק הירדן, תרגום צבי ברמאיר, תל-אביב, תש"ד, עמ' 266). במקור: N. Glueck, Exploration in Eastern Palestine, Part I, 1951, p. 39.

9 V. Schwöbel, Die Landesnatur Palästinas, Leipzig 1914; י. פוס, ארץ-ישראל אנטי-קלופיה טופוגרפית-היסטורית, ירושלים, תש"ח, ערך "ירדן", מונה בין ים-כנרת ובין ים-המלח ל"א מעברות ומכנה אותן בשמותיהן הערביים, שם, עמ' 407-408.

לכאורה ניתן נס כריתת-הירדן לערעור רציונליסטי גם מפאת היותו כאילו חיקוי לסיפור התורה על "קריעת ים-סוף": מה ים-סוף — נבקע לפני משה והיה ל"חרבה", או ל"יבשה" (שמות י"ד, כא—כב). אף הירדן נכרת לפני יהושע ו"כל ישראל עוברים בחרבה" (יהוש' ג', טז—יז); וזמה אצל משה — "ניצבו (המים) כמו נד גזולים" (שמות ט"ו, ח), אף אצל יהושע — "ויעמדו המים הזורדים מלמעלה כמו נד אחד" (יהוש' ג', טז); והרי ספר יהושע עצמו כאילו מודה בכך, לאמור: "והודעתם את בניכם לאמור: כיבשה עבר ישראל את הירדן הזה, אשר הוביש ה' אלוהיכם את מי הירדן מפניכם, עד עברכם, כאשר עשה ה' אלוהיכם לים-סוף, אשר הוביש מפנינו עד עברנו" (שם ד', כב—כג); הסיפור על נס כריתת-הירדן כאילו לא בא אלא כדי לגדל את יהושע בעיני העם, ככתוב: "ביום ההוא גידל ה' את יהושע בעיני כל ישראל וייראו אותו כאשר יראו את משה כל חייו" ¹⁰ (שם ד', יד).

אמנם, התבוננות בספר יהושע מגלה לנו כי מחברו ידע להבדיל הבדל רב-משמעות בין "קריעת ים-סוף" לפני משה ובין "כריתת-הירדן" לפני יהושע: בקריעת ים-סוף היה משה עצמו בכחינת "מדיום" בין ה' ובין הגם, ככתוב: "וזאתה הרים מטך ונטה את ירך על הים ובקעהו ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה" (שמות י"ד, טז); "ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה, ויבקעו המים" ¹¹ (שם י"ד, כא); ואילו בכריתת-הירדן לא יהושע הוא ה"מדיום" בין ה' ובין הגם ¹², כי אם ארון-האלוהים, ככתוב: "הנה ארון הברית אדון כל הארץ ועובר לפניכם בירדן ... והיה כנח כפות רגלי הכהנים נושאי ארון-ה', אדון כל הארץ, במי הירדן, מי הירדן יכרתו" (יהוש' ג', יא—יג); "ואכן; "וכבוא נושאי הארון עד הירדן ורגלי הכהנים נושאי הארון נטבלו בקצה המים ... ויעמדו המים ... והיורדים על ים הערבה, ים-המלח, תמו נכרתו" (שם ג', טו—טז); ועוד: "כי ישאלון בניכם מחר לאמור ... ואמרתם להם: אשר נכרתו מימי הירדן מפני ארון-ברית-ה', בעברו בירדן נכרתו מי הירדן" (שם ד', ו—ז).

לכאורה ניתן נס כריתת-הירדן לערעור גם מתוך פרטי הסיפור עצמו: הגם אירע "בעשור לחודש הראשון", בו עלה העם מתוך הירדן (שם ד', יט); לפי טבלת הלוחות הכרונולוגיים לא. מאהלר ל-2500 שנה חל "י' בניסן" בין ה-15 לחודש מרס ובין ה-7 לחודש אפריל ¹³. שלושת שבועות אלה נכללים בעונת ההפשרה של השלגים

10 מתוך המקבילות בין ספר יהושע לבין ספרי התורה ראוי לציין עוד:
 "קום עברו את הירדן הזה" (יהוש' א', ב); "וה' אמר אלי: לא תעברו את הירדן הזה" (דבר' ל"א, ב);
 "לא ארפך ולא אעזבך" (שם א', ה); "לא ירפך ולא יעזבך" (שם ל"א, ו);
 "חזק ואמץ" (שם א', ט); "חזקו ואמצו" (שם, שם);
 "ויאמר יהושע: בואת תדעון כי אל חי" "ויאמר משה: בואת תדעון כי ה' שלחני" (במר' בקרבכם" (שם ג', ט); "ט"ז, כח).

11 יונתן בן עוזיאל ל"בקע ים ויעיבירם" (תהל' ע"ח, יג); — "בזע ימא בחוטרא דמשה רבהון".
 12 אמנם, להלן מיחס ספר יהושע האצלה של "מדיום אלוהי" גם ליהושע, ואפילו עשיית אלוהים נפלאות מחוץ לגדר הטבע על-פי דיבורו: "אז ידבר יהושע לה' ביום תת ה' את האמורי לפני בי ישראל ויאמר לעיני ישראל שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון ... ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמוע ה' בקול איש, כי ה' נלחם לישראל" (יהוש' י', יב—יד).

13 Eduard Mahler, Handbuch der jüdischen Chronologie, Vergleichungs-Tabellen, Leipzig 1916.

בחרמון. באביב חם מתחילה הפשרת השלגים בחרמון כבר בתחילת מרס, ואפילו בסוף פברואר¹⁴. כמות המשקעים בחרמון, שהם רובם ככולם שלגים, מגיעה ל-1700—2500 מ"מ בממוצע לשנה; השלג הנכבש תחתיו מרוב כובד מתקשה והוא מגיע במקומות הצטברותו לעובי של מטרים אחדים; אולם, תחת ושמים טהורים מעננים ותחת שמש קופחת עשוי השלג להמס בממדים נרחבים, פעמים אפילו בימות החורף. עצמם, ואפילו עד תומו, כאשר קרה, למשל, בחודש ינואר, 1946¹⁵, ומה גם בחדשי האביב (השווה: "הקודרים מני קרה. עלימו יתעלם שלג. בעת יזורבו נצמתו, בחומו נדעכו ממקומם"¹⁶; איוב ו', טו—טז; וכן: "ציה גם חום יגולו מימי שלג"¹⁷; שם כ"ד, יט).

השלגים העצומים, המפשירים בימות האביב ובראשית הקיץ, יוצרים, כידוע, זרמי מים גם אל עבר זרועות אמנה ופרפר נהרות דמשק וגם אל עבר זרועות הירדן. הפשרת שלגים פתאומית וגדולה מן הרגיל עשויה לחולל שטפונות הרסניים, כדוגמת השטפון שפרץ דרך נחל-שיאון (ואדי אל-עסל), הירוד אל עמק-חולה, בחודש מאי 1943¹⁸; או אז יהיה הירדן לא רק "מלא על כל גדותיו", כי אם נהר גועש וגורף כמויות עצומות של סחף בדרכו. פעמים ישפיעו על גאות הירדן בחדשי האביב גם גשמי-זעף מאוחרים, האפייניים להרים משני עברי הירדן, וביחוד להרים במזרח הגליל. לדוגמה נציין, כי ביום 11 במאי 1923 ירדו במצפה, הסמוכה לטבריה, כ-109 מ"מ גשם במשך שעה וחצי (!), היינו, כחמישית כל כמות המשקעים השנתית הממוצעת, היורדת באותו איזור. בסוף חודש מאי 1929 ירדו על צלעותיו המזרחיות של הר-כנען 200 מ"מ במשך שלוש שעות (!), היינו, יותר מחמישית כל כמות המשקעים השנתית הממוצעת באותו איזור. כן פקדו שברי-עננים את איזור הר-כנען בימים 22 במאי 1945 ו-22 באפריל 1957. במנרה ירדו בסוף חודש מאי 1958 כ-49 מ"מ גשם במשך יומיים ושעות ורבע¹⁹.

יש שגאות הירדן מציפה את כל "גאון הירדן" עד מעל לאמירי ה"ג'ונגל" המכסה בו שטחים ניכרים. בשנת 1897, למשל, גאו מי הירדן "נגד יריחו" כדי 12 מטר (!). הם הציפו את גשר-העץ, שקדם לגשר-אלנבי מימי השלטון הבריטי בארץ, והפסיקו את התנועה בין שני עברי הירדן למשך שבוע ימים ויותר²⁰; סחף המים בירדן הוא

14 ד. אשבל, אקלים ארץ-ישראל לאזוריה, ירושלים (בלי שנת ההדפסה), עמ' 234.

15 י. ברסלבי, בין תבור וחרמון, הדעת את הארץ, כרך ה', תל-אביב, תש"ד, עמ' 453 (ביבליו-גרפיה, עמ' 505).

16 ניתוח עיני ופילולוגי מפורט על הפשרת השלגים באיוב ותוצאותיה, ראה שם, עמ' 485—487.
17 הרד"ק ליהושע ג', טו: "בהחל ימי החום יתפטר השלג אשר בהרים ויימלאו הנהרות, וכן דברי הימים, כשעברו בני גד לוד" (השווה לעיל הערה 1); ורש"י לרבה"א י"ב, טו: "בניסן, שכבר נפרשו (נפשרו) השלגים.

18 ד. אשבל, שם, עמ' 237; הובא ב"בין תבור וחרמון" (לעיל, הערה 15), עמ' 454.

19 י. ברסלבי (על-פי הערה 15, לעיל), עמ' 79—80: שברי העננים הפוקדים בחודש מאי את מזרחם של הרי הגליל העליון מתפשטים לפרקים גם על עמק-חולה. בשנת 1958 היו גשמי מאי ברוב חלקי הארץ זעומים. במקומות רבים היתה הכמות אפסית, אולם בעמק-חולה ירדו גשמים חזקים, מלזוים סופות-ירעמים. בימים האחרונים של החודש ירדו בקרית-שמונה 96 מ"מ, כולל ברד, במשך שעה וחצי (!). בכפר-סאלד ירדו 51 מ"מ ובכפר-בלום 45 מ"מ; שם, עמ' 202, על-פי "סיכום שנתי של גשמים 1957/8, השרות המטאורולוגי".

20 על-פי הזכרון.

לפעמים ועצום כל-כך ועד שהוא גורף עמו עצים שעקרו בדרכם הנהרות המשתפכים אל תוך הירדן, וכן עצים שעקר הוא עצמו מגדותיו, והוא פולט אותם אל ים-המלח. בשנת 1937 הגיעו מתוך הירמוך, היבוק ונהרות אחרים, שטפונות עצומים. הם טלטלו עמיהם אלפי טונות של עצים עקורים ופלטו אותם אל תוך הירדן. העצים שנסחפו אל ים-המלח כיסו את פני הים, עד כי הפריעו לא-מעט לתנועת סירות-המנוע והאניות של חברת-האשגל באותו זמן²¹. ספר יהושע אינו מצטמצם בקטסטרופה מקרית וחד-פעמית של גאות הירדן, אלא מדגיש כי הירדן היה "מלא על כל גדותיו כל ימי קציר", כלומר, תקופה ממושכת, שהיה בה כדי למנוע צליחת הירדן אל עבר הירדן מערבה. ב"כל ימי קציר", כלומר, תקופה ממושכת, שהיה בה כדי למנוע צליחת הירדן אל עבר הירדן מערבה. ב"כל ימי קציר" ודאי התכוון המחבר לקציר-השעורים, שהוא, כידוע, מוקדם לקציר-החטים, ובעמק-הירדן אף מוקדם הרבה מקציר-השעורים בשאר אזורי הארץ, לרבות באיזורים ההרריים שבה. כלום ייתכן — ודאי ישאלו רציונליסטים — כי דווקא בתקופה בה "מלא הירדן עלכל גדותיו" ייכרתו מי הירדן? יתר-על-כן: מי הירדן נכרתו "הרחק מאוד באדם העיר" (כתיב), או "הרחק מאד מאדם העיר" (קרי) — אומר ספר יהושע. ממקום מעבר-הירדן "נגד יריחו" רחוקה "אדם העיר", כאמור, ב-30 ק"מ; והואיל והירדן עושה את דרכו בפיתולים רבים לאין ספור הרי שהירדן מאדם העיר עד "נגד יריחו" חרב לאורך עשרות קילומטרים רבות; ואם נעדיף את הגירסה "הרחק מאד מאדם העיר" על הגירסה "הרחק מאד באדם העיר" הרי נכרתו מי הירדן אפילו צפונית לאדם העיר, והירדן על פיתוליו הרבים כאילו חרב לאורך מאה ק"מ ויותר (!), שעה שבני-ישראל, לפי ספר יהושע, לא עברו אלא "נגד יריחו" בלבד. האם עוצבו שני "מוקדי הסיפור", "הירדן מלא על כל גדותיו כל ימי קציר" ו"הרחק מאד באדם העיר", או "מאדם העיר", כדי להגדיל את הנס ולהאדירו?

ברם, התבוננות בגיאוגרפיה של גאון-הירדן ובמבנה צל-עו-עותיו, וכן באירועי כריתה, שהגיעו לידינו ממקורות ספרותיים עתיקים וממחקרים בני זמננו, יש בהם כדי להוכיח לנו, כי דווקא בהיות הירדן "מלא על כל גדותיו" הוא עלול להיכרת ובאיזור אדם העיר דווקא.

להארת הרקע הגיאוגרפי-הגיאולוגי של נס כריתת-הירדן ראוי להקדים ולבחון מה סביר יותר: "הרחק מאד באדם העיר", לפי הכתיב, או "הרחק מאד מאדם העיר", לפי הקרי:

אולברייט, ובעקבותיו נלסון גליק, מעדיפים את גירסת הקרי "מאדם העיר"; ולא עוד, אלא הם אף מתקנים את הנוסח המסורתי. הראשון גורס: "הרחק מאד כמאדמה (!) עד (!) 28 מצד צרתן" (את "העיר" הוא משמיט ואת "אשר מצד

21 י. ברסלבי, ים-המלח סביב סביב, הידעת את הארץ, כרך ג', עמ' 30.

22 על סמך "בכבר הירדן יצקס המלך, במעבה האדמה, בין סוכות ובין צרתן" (מלכ"א ז', מו), "בעבי האדמה בין סוכות ובין צרתה" (דבה"ב ד', יז)
23 "as far from Adamah as beside Zarethan"; JPOS V, p. 33, n. 37

צרתן" ²⁴ הוא מחליף ב"עד מצד צרתן", והוא סבור כי מתברר ספר יהושע התכוון לומר, כי "חומת המים הגדולה", שנוצרה עם כריתת-הירדן, נמשכה "כמאדמה" (תל-אדאמיה), הרחק צפונה (!), "עד מצד צרתן" ²⁵; ואילו נלסון גליק מנסח את יהושע ג', טז, כאילו היה כתוב במקור: the waters coming from upstream stood still, forming a single solid mass, reaching [northward] from Adamah as far as the fortress Zarethan ²⁶. כלומר, המים היורדים מלמעלה עמדו "גוש מוצק אחד", שהגיע צפונה מאדמה הרחק כעד מצודת צרתן; ולא עוד, אלא, ה-solid mass הופך מיד ל"חומת מים" (wall of water), שהגיעה, לפי תיאור המקרא מאדמה, צפונה, כעד מצודת צרתן" ²⁷; והואיל והוא מזהה את "צרתן" עם תל-א-סעידיה, במרחק 18 ק"מ צפונית-צפונית-מזרחית מתל-א-דאמיה ²⁸, הרי ש"חומת המים הגדולה" (!) עמדה בתוך אפיק הירדן (!) לאורך פיתולי הירדן (!) שבין תל-א-דאמיה לתל-א-סעידיה (!) ²⁸, היינו, לאורך עשרות קילומטרים (!) — תמונה אימפוזנטית למדי! ... "צרתן לא היתה יכולה להימצא מערבית מאדמה, כי אם נאמר שחומת-המים השתרעה מצדו המזרחי של הנהר. עד צדו המערבי לא היה תיאור זה משמיע לנו דבר; טבעי הוא (כך!) כי חומת-המים הגיעה לאורך כל הדרך לפחות עד הגדה המערבית, כי אם לא כן היו המים ממשיכים לזרום דרומה, וחציית הירדן בחרבה לא היתה יכולה להיבצע" ²⁹.

סברותיהם של אולברייט ונ. גליק על "חומת המים הגדולה", שעמדה לאורך עשרות קילומטרים בין "אדמה" (אדם העיר) ובין צרתן, אינן רחוקות מסברותיהם המדרשיות של בעלי תרגום-השבעים, חז"ל וההירונימוס (הוולגאטה):

תרגום-השבעים גורס: "ויעמדו המים היורדים מלמעלה עמדו פיגום (πυγος), או "גוש קפוא", אחד הרחק מאד מאד (!), עד האיזור, או הצד, של קרית-יערים" ³⁰ (!) ... ר' יוחנן (המאה הג') דורש: "אדם קרייה (קריה, עיר) וצרתן קרייה (עיר), שנים עשר מיל מזו לזו, מלמד שהיו המים גדושין ועולין (!) כמצד צרתן ... שהיו המים גדושין ועולין כיפים (כיפות) על כיפין (כיפות); רבי לוי אמר: עד לבו של רקיע (!); תמן אמרין: עד בבל (!) ... תני רבי אליעזר בן יעקב אומר: יותר משלוש מאות מיל היו המים גדושין ועולין כיפין על גבי כיפין עד שראו אותן כל אומות העולם.

24 הגירסה המסורתית היתה לפני יונתן בן-עוזיאל המתרגם "דבסטר צרתן" ולפני הפשיטא המתרגמת: "דאית על גטב (צד) צרתן".
25 על-פי הערה 23 לעיל, שם, שם.

26 N. Glueck, the River Jordan, Philadelphia 1945, p. 144; בעברית: נ. גליק, הירדן, ירושלים, תש"ו, בתרגומו של א. ד. זינגר, עמ' 73. מתרגם ספר זה, כמתרגם הספר "מעבר לירדן" (הערה 8, לעיל) "מחזירים" את הניסוח למקורו המסורתי ועל-ידי כך הם מעלמים מאתנו את "תיקונו" ואת כוונתו של המחבר בחיבוריו האנגליים. ראה תרגום "מעבר לירדן", עמ' 265-266, הנוקט "נד מים", תחת "חומת-מים" במקור האנגלי, עמ' 339.

27 כאן "חומת-מים" גם בתרגום; בספרו השני "מעבר לירדן" הוא משלב נימה אחרת: "אני מעדיף הייתי לגרוס "הרחק מאדמה כאשר (!) צרתן" (as far from Adamah as Zarethan). ומתקבל הרושם כי אין המחבר עקבי בדעתו (ראה מקור, עמ' 339. ותרגום, עמ' 266-267).

28 מעבר לירדן (על-פי הערה 8 לעיל), מקור, עמ' 339 תרגום, עמ' 267.

29 הירדן (על-פי הערה 26 לעיל), מקור, עמ' 156, תרגום, עמ' 79.

30 "ἕως πηγῶν ἐν ἀπέστυχός μακρὰν σφοδρῶς ἕως μέρσους καριαθιαρμ"

הדא הוא דכתיב "ויהי כשמוע כל מלכי האמורי אשר בעבר הירדן וכל מלכי הכנעני אשר על הים את אשר הכיבש ה' את מי הירדן מפני בני ישראל עד עברם, וגו' (י. סוטה פ"ו, ה"ה). הבבלי שואל: "וכמה היה גובהן של המים? — והוא עונה: שנים עשר מיל ועל שנים עשר מיל, כנגד מחנה ישראל — דברי רבי יהודה, וכו' (סוטה ל"ד, ע"א; והשווה: תוספ' סוטה, ח, ג, עמ' 310). היירונימוס מתרגם: "המים הירודים עמדו במקום אחד, ובגאותם נתגלו בדמות הר (!), הרחק מן העיר הנקראת אדם, עד המקום צרתן"³¹.

מתרגום-השבעים, הוולגאטה להיירונימוס והפשיטא ("ארחקן טב מן אדם קריתא"), כמו מתרגום יונתן בן עוזיאל ("רחיקין לחדא מאדם קריתא") וכן מדרשות חז"ל ניכר ברורות, כי לפניהם היתה הגירסה "הרחק מאוד מאדם"; בתרגום-השבעים נשמטה המלה "העיר", או שעדיין לא היתה קיימת; "העיר" בנוסח המסורתי באה למנוע אי-הבנה, לבל נהיה אמורים, כי הכוונה ב"הרחק מאדם" היא "הרחק מאד מבני-אדם, מישוב", כפי שמתקבל מן האמור בליש: "ורחוקים המה מצידונים ודבר אין להם עם אדם" (שופ' י"ח, ז), אם כי "אדם" שם הוא, ודאי "אדם"; בנוסח, שהיה לפני תרגום-השבעים, היתה חסרה, או שנראתה מיותרת, גם המ"ם הסופית של "אדם", על-כן הפך הצירוף "הרחק מאד מאדם" ל"הרחק מאד מאד"; השם "צרתן", שסבל משיבוש במקרא עצמו³², ודאי שהיה משובש מאוד לפני תרגום-השבעים, הגורס "קרית יערים" (במלכ"א ז', מו באה הגירסה Σιρα. בספר היובילים לד, ד בא הכתיב Σαπεραν) השתבשות השם "צרתן" ל"קרית-יערים" ניתנת להתבאר מן הכתיב "קרתן", תחת "צרתן", או משם העיר "קוריאה" (κορεαι), שעמדה בזמנם צפונית-מערבית מתל-א-דאמיה³³ וצלצלה באזנם כ"קריה" או "קריתא"; והואיל והמים עמדו "הרחק מאד מאדם", או "הרחק מאד מאד", גרר אחריו הכתיב "קרתן", או צלצול השם "קוריאה — קריה — קריתא", את האסוציאציה "קרית-יערים".

גירסת הקרי "הרחק מאד מאדם העיר" השפיעה גם על "הגוזמא קתני"³⁴ של חז"ל בדרשותיהם על "ויצעמדו המים מלמעלה כמו נד אחד", היינו, ש"נד המים" עצמו נראה הרחק מאד "מאדם העיר". לעיני היירונימוס היתה גירסה המסורתית "אדם העיר", אך הוא מושפע גם מתרגום-השבעים וגם מדרשות חז"ל, שמפיהם למד את המקרא ואת פרשנות המקרא, והיטיב לדעת עברית ומקרא כל-כך, עד אשר, לפי הודאת עצמו, נפגמה בגללם הרומית שלו³⁵.

אולברייט וג. גליק עושים את "נד המים" ל"חומת-מים גדולה"; אולם "נד" אינו, בשום פנים, "חומה"; "נד", בערבית الله, משמעו "ערמה", כגון "ערמה של עפר", "גבעה ועצומה של תבן", "תל רם" וכיוצא בהם³⁶; וכן הוא במקרא, כגון: "נד

31 "ad instar montes intumescentes apparebant procul ab urbe, que vocatur Adom, usque ad locum Sarethan.

32 בדבה"ב ד', טז: "צרתה".

33 קדמ' היה' יד, ג, ד; מלח' היה' א, ו, ה; ד, א; בערבית "קראוה".

34 ראה "קרבן העדה" ליר. סוטה פ"ו, ה"ה.

35 י. ברסלבסקי (ברסלבי), מלחמה והתגוננות של יהודי א"י מאחר מרד ברכוכבא ועד מסע הצלב הראשון, עין-חרוד, תש"ג, עמ' 17, על-פי: I. Vogt, Kaiser Julianus und das Judentum, Morgenland, Heft 30, Leipzig, 1939, S. 60.

36 تاج العروس.

קציר" 37 (ישעי' י"ז, יא); "נד" במשמעות "ערמה" מסתבר ברורות מן התקבולת: "ברוח אפך בערמו (!) מים — ניצבו כמו נד (!) נוזלים" 38 (שמות ט"ו, ח), וכן מן הדימוי הציורי "כונס כנד מיהים" 39 (תהל' ל"ג, ז); אמנם, בקריעת ים-סוף נאמר "והמים להם חומה, מימינם ומשמאלם" (שמות י"ד, כב), אך "החומה" שם היא ביטוי אסוציאטיבי ל"ויבקעו המים" (שם י"ד, כא); "הבקיעה" במאונך היא ש"הציבה" את המים כ"חומה", ואילו בעל תהלים, מזמור ע"ח, יג: "בקע ים ויעבירם — ויצב מים כמו נד" 40 התכוון וודאי ל"ערמת מים" ניצבת.

בנס כריתת-הירדן לא "נבקעו המים לשנים", כפירושה של נלסון גליק 41 ויחזקאל קויפמן 42, כי אם "נכרתו", כלומר, "נגדעו ונפסקו", ו"המים הירודים מלמעלה קמו נד אחד", כלומר, בערמו לערמת גדולה אחת. סמי, איפוא, מכאן. תפיסת תמונת "הנד" כ"חומת מים גדולה" לאורך עשרות ק"מ של פיתולי הירדן בין תל-א-סעידיה לבין תל-א-דאמיה; בהתנגדותו לזיהוי "צרתן" עם קרן-סרטבא, כ-7.5 ק"מ מערבית מתל-א-דמיה, טוען נ. גליק: "גם אם נאמר שחומת-המים השתרעה מתל-א-דאמיה עד לבסיסן של ההר הגדול סרטבא, הרי שהיא צריכה היתה לשטוף את רובו של עמק-הירדן, מאחר שבהכרח היתה נראית לא רק מעל לזור (גאון-הירדן. י. בר.), אלא גם מעל רובו של עזר-הירדן" 43 (עמק-הירדן. י. בר.); אך, כפי שניזכר מן התעודות ועל אירוועי-כריתה בירדן שלהלן, אין מי הירדן הגואים עשויים להציף את העיר, שמעל קירות הזור, הגבהים שם לפחות 20—50 מ', כי אם את גאון-הירדן בלבד. עם הסתיגותו מן התיקונים של אולברייט—גליק בנוסח המקראי ומן הפשרים שלהם עלינו לחזור אל השאלה: מה עדיף בנוסח המסורתי "הרחק מאד באדם העיר" (כתיב), או "הרחק מאד מאדם העיר" (קרי):

מבחינה ספרותית עדיף, לכאורה, הקרי "הרחק מאד מאדם העיר", כי לגבי מרחק מתבקשת ההגדרה "מ... ", ולא לחינם הלכו התרגומים ותו"ל אחרי גירסת הקרי; "הרחק מאד מאדם" מתבקש לכאורה גם מבחינת האליטרציה: "הרחק מאד מאדם"; אלא, שבחינה גיאוגרפית יש בה כדי להוכיח כי הכתיב "באדם העיר", שגבר על כל התרגומים ועל תפיסת תו"ל, הוא הנכון:

לפי גירסת הקרי "הרחק מאד מאדם העיר" נכרתו מי הירדן ועמדו נד אחד הרחק מאוד מן העיר אדם צפונה, והואיל והיבוק השתפך אל הירדן בסמוך מאוד לתל-א-דאמיה (פרטים להלן), ואף כיום הוא משתפך במרחק-מה מצפון לתל, הרי לא יכולה היתה כריתת-הירדן הרחוקה בצפון למנוע בעד זרימת היבוק אל תוך הירדן; והרי

37 רש"י שם: "גדש של קציר".

38 אונקלוס: "חכימו מיא קמו כשור"; רש"י: "אונקלוס תרגם לשון ערמוניות ולשון צחות המקרא" וכי. פרטים מעניינים שם, שם.

39 יונתן בן-עוזיאל: "דמכניס היך ויקא (נאד) מוי דימא"; רש"י מתנגד לזיהוי "נד—נאד". על-פי הערה קודמת.

40 יונתן בן-עוזיאל: "צריין היך ויקא", אך רש"י כמו נד — תל גבוה כמתרגמינן נצבו כמו נד — קמו כשורה. ובכן לגבי רש"י אין הבדל בין "נד" ובין "חומה"; וכן אבן-עזרא: "ויצב מים כמו נד" — "והמים להם חומה".

41 ירדן, אנגלית, עמ' 142; תרגום עברי, עמ' 72.

42 יחזקאל קויפמן, ספר יהושע, ירושלים, עמ' 102.

43 לפי המקור האנגלי של "מעבה לירדן" (ראה הערה 8) והתרגום העברי, עמ' 269.

בדרכו של הירדן מאדם העיר עד השתפכותו ליס-המלח מצטרפים לזרימת היבוק באפיק הירדן עוד נתלים. כל אלה יחד ודאי שהיו מונעים בעד בני ישראל לעבור את הירדן בחרבה, אך אם נקבל את גירסת הכתיב "הרחק מאד באדם העיר", הר שמי הירדן נכרתו בתל-א-דאמיה, ועמם גם מימי היבוק, שהוא הגדול והעשיר בנחלים המשתפכים אל הירדן. עם כריתת מי היבוק, יחד עם כריתת מי הירדן⁴⁴, יכול היה העם לעבור בירדן כמו ב"חרבה"⁴⁵, ובמהירות רבה, ככתוב: "וימהרו העם ויעבורו" (יהוש' ד', י); "ההרחק מאד" עצמו מוסב על גזרת הירדן נגד יריחו, שהיתה רחוקה מאוד מאדם העיר⁴⁶.

לבסוף ראוי להסב תשומת-לב להבחנה גיאוגרפית בלתי-אמצעית נוספת בטבע זרמו של הירדן ובהשתפכותו ליס-המלח, הבחנה שיש בה כדי לעורר פליאה: "והיורדים על (!) ים הערבה, יס-המלח, תמו נכרתו" — אומר ספר יהושע ג', טז; "היורדים על" (ולא "היורדים אל") חוזר אצל הגביא יחזקאל: "המים האלה יוצאים אל הגלילה הקדמונה וירדו על (!) הערבה ובאו הימה" (יחו' מ"ז, ח); "על הערבה" — משמעו: "הגשפכים, או המשתפכים, על-פני הערבה", וכן היא משמעות "היורדים על ים הערבה" בספר יהושע, היינו, מי הירדן גשפכים, או משתפכים על-פני (!) יס-המלח; ואכן, מי הירדן, שהם קלים ממי יס-המלח, ובהישפכם אל הים, הם עדיין צפים על-פני המים, ולא עוד. אלא זרימתם והתפשטותם מוחשת יפה לא רק בסמוך לשפך הירדן, כי אם עוד הרחק ממנו, לאורך חופיו הצפוניים של הים^{46*}.

מהותו הגיאוגרפית של נס כריתת-הירדן ופרטיו המדויקים בספר יהושע יוסברו לנו יפה לאחר שנתבונן בשלושה-ארבעה אירועים ודאיים של כריתת-ירדן, כפי שהגיעו לידינו ממקורות שונים:

למצויים אצל הגיאוגרפיה המקראית ודאי ידועים שנים-שלושת האירועים של כריתת-הירדן, המובאים בספרו של גרסטנג "יהושע ושופטים" משנת 1931, אך הואיל וגרסטנג לא התעכב עליהם כל הצורך ראוי לחזור אליהם ולהתבונן בהם התבוננות קרובה יותר:

ברעש הגדול של חודש יולי 1927, מספר לנו גרסטנג, התמוטט קיר מתחת למעבר-דאמיה ועקר ועמו את הדרך באותו מעבר; גובה הקיר היה כ-150 רגל, שהם כ-46מ'. הקיר צנח לרוחב אפיק הירדן וחסם אותו כליל; המים שמדרום למחסום ירדו אל יס-המלח והירדן היה ישרוי בחרבה כ-21 שעות וחצי: עדים העידו כי אפשר היה

44 גם ביבוק עשויות גבעות התור התוחמות אותו להתמוטט עקב רעידת-אדמה, או עקב חתירת המים הגואים תחתיהם.

45 יוסף בן-מתתיהו, שביקש לשבר אוניהם של קוראיו היוונים ולקרב את דבר הנס להפיסתם הרציונליסטית, כותב, "כי הירדן נצטמצם בעומק (!) וצרורות האבנים היו מונחים בו כיסוד מוצק, הואיל והזרם אינו רב וחזק, שיגרפם בכוח מתחת לרגלים — על-כן חצוהו כולם באומץ לב" (קדמ' היה' ה, א, ג).

46 יפה העיר אהרליך: "באדם הוא העיקר... הוא בא להשמיץ שעמדו המים הרחק מאוד מן המקום שהיו הכתנים והארון עומדים כני שיעברו בני ישראל את הירדן מרווחים ולא צפופים"; שבת' בן יום-טוב אבן-בודד, A. B. Ehrlich, מקרא כפשוטו, ברלין תר"ס (1900).

46* י. ברסלבי, יס-המלח סביב סביב, עמ' 22.

לחצות את אפיק הירדן ברגל, באורח חפשי⁴⁷; המים, שנתעכבו מצפון למחסום, גאו בהדרגה, עלו מעל גדות הנהר והציפו את עמק "הזור" שמסביב לתל-א-דאמיה⁴⁸ (כלומר, את "גאון-הירדן, י. בר). שהוא רחב שם קרוב לשלשת ק"מ. לאחר 21 שעות וחצי נפרץ המחסום; מי הירדן, שהציפו את עמק תל-א-דמיה, החלו מתכנסים בהדרגה לאפיק הירדן שחידש את זרימתו התקינה. מפולת הקיר המתמוטט במעבר דאמיה היתה עצומה כל-כך, עד שיכולה היתה לעמוד בפני לחץ מי הירדן "היורדים מלמעלה" כ-21.5 שעות. מי הירדן לא ניצבו בצורת "חומה" לאורך עשרות ק"מ של פיתולי הנהר מ"אדמה" (אדם העיר) צפונה, כ"תורתם" של אולברייט-גליק, ולא בצורת "חומה" לרוחב העור (עמק-הירדן) שמעל "גאון-הירדן", עד רגלי הר-סרטבה, כפי שניסה נ. ג. לשלול, כדי לחזק את התיאוריה על "חומת המים הגדולה" לאורך פיתולי הירדן דווקא; כי אם "נערמו" (!) מאחורי המחסום, הציפו בהדרגה את גאון-הירדן הנרחב, ואם גם הגיעו פה ושם אל רגלי דפנותיו, הגבוהים כ-20—50 מ', נתעכבו שם, עד התכנסותם שנית לאפיקו של הירדן⁴⁹.

הארה רבת-ענין ליקע הגיאוגרפי של נס כריתת-הירדן בספר יהושע שמורה לנו בתיאור כריתת-הירדן ביום 8 בדצמבר, שנת 1267, שאף אותו מציין גרסטנג בספרו "יהושע ושופטים" ללא התבוננות-יתר:

בשנת 1885 קיבל הלווטננט-קולונל [טסון מידי החוקר הצרפתי הנודע, קונסול צרפת בירושלים, קלרמון גנו, העתק קטע מחיבורו של ההיסטוריון המוסלמי אל-נוויירי, בן המאה ה"ד, השמור בכתב-יד ב"ביבלייתק נציונל" בפריז, תרגמו וניתחו במאמרו החשוב "כריתת הירדן בשנת 1267"⁵⁰; קטע זה, בכתב-היד הערבי, היה גם לנגד עיני בעת ביקור בפריז בשנת 1937. הוא תורגם והובא במאמרי "הרעש וכריתת הירדן בשנת 1546", שעליו נעמוד להלן, בזו הלשון:

"בחודש ג'מאדי-אל-אוויל, שנת שש מאות וששים וארבע, ציווה הסולטאן בייבארס לבנות גשר על נהר הירדן... הוא הגשר העומד בקרבת דאמיה... והנה, קרה בו מקרה מוזר (או מתמיה), שלא נשמע כמותו: הסולטאן שלח את האמיר ג'מאל-אל-דין לבנות את הגשר על חמש קשתות... ויהי כאשר שלמה בנייתו... וצוות הבנאים התפור, איש איש למקומו, נהרסו עמודים מעמודי הגשר; וירגו הסולטאן וישלח את האנשים לתקנם, ויקשה הדבר עליהם מפאת גאות המים ועצמת זרמתם; וישבו הבנאים ימים-מספר ויווכחו לדעת כי אין לעשות את המלאכה; ויהי בליל י"ז לחודש רביע-אל-אוויל שנת ששים ושש (הוא 8 בדצמבר 1267, י. בר), וייכרתו מימי הירדן. עד כי לא שאר בו מאומה; וימהרו האנשים, ויעלו מדורות ואבוקות-אש רבות וינצלו את המקרה, ויתקנו את העמודים, ויחוקום ויבצעו את אשר נבצר היה מהם תחילה לעשותו; וישלחו רוכבים לגלות את שורש האירוע, וימהרו הרוכבים

47 לדברי הקולונל קונדר, בשנת 1882, היה הירדן בדאמיה כמעט בלתי-עביר גם בקיץ והצליחה שם מגדה לגדה היתה בעורת עברה; Mem. II, p. 385.

48 John Garstang, Joshua and Judges, London, 1931, p. 137.

49 גרסטנג מזכיר גם כריתת ירדן שלישית בשנת 1906, שארכה כעשר שעות, אך בלי מראה מקום, שם עמ' 137.

The Stoppage of the Jordan in A. D. 1267, by Lieut. Colonel. C. M. Watson, 50 PEF. QS. 1895. p. 253 ff.

וימצאו כי קיר-אדמה גבוה (!), שהיה גשקף על הירדן מצד מערב — והקיר דומה להר ואין הוא הר, כי המים יתוחחו אותו כטין (!) — צנח אל הירדן ויחסמהו; ויגאוו המים החסומים ויינשאו אל עבר העיר שמאחורי הסכר... וייכרתו המים מחצות הלילה עד רבע היום למחרתו; ויהי בגאותם ויבקייעו את המחסום... אך הזק לא הזיקו לבניין לאחר תיקונו. הגשר קיים ועומד שם עד היום הזה"⁵¹.

ב-8 בדצמבר, שנת 1267, נכרתו, איפוא, מי הירדן לא עקב רעידת-אדמה, כרעידת-האדמה בשנת 1927, שמוטטה את הקיר במעבר דאמיה, כי אם עקב התגברות הזרמיה בירדן בעצם ימות-הגשמים. גם בכריתה זו "צנח קיר-אדמה גבוה, שהיה גשקף על הירדן מצד מערב, והקיר דומה להר, ואין הוא הר, כי המים יתוחחו אותו כטין" ויחסום את הירדן; גם בכריתת-הירדן זו לא "ניצבו" המים בצורת "חומה", כי אם נערכו בצורת "גדר" מאחורי מחסום של מפולת עצומה; כפי שנעמוד על כך להלן היה "קיר האדמה" אצל נוויירי קיר של חור-הלשון, שהמים עשויים באמת לתוחח אותו כטין; ועוד גיווכח כי חתירת מי הירדן הגואים עשויים למוטט את דפנות החור של גאון-הירדן כרעידות-אדמה; אכן, הגשר בנוי על חמש קשתות כמסופר בכתב-היד הערבי של אל-נוויירי. ארכו 93 מ' (!), אלא שהוא עומד ביבשה... בשנות השמונים ראו קונדר ושומכר את הגשר הנה כשהוא עומד ממזרח לירדן (!)⁵², בשנת 1934 ראיתי את הגשר כשהוא עומד ממערב לירדן (!)⁵³, משמע שהירדן משנה פעם בפעם את אפיקו ואת פיתוליו המרחובים ללא ספור. פרטים להלן.

נוסף על שנים-שלושת האירועים של כריתת-הירדן, המובאים אצל גרסטנג, יש בידינו תעודות רבות-עניין על אירוע של כריתת-הירדן ביום 14 לחודש ינואר, שנת 1546, שהוא אירוע כריתת-הירדן הממושכת ביותר שנודע לנו עד כה:

בשנת 1937 מצאתי ב"בריטיש מיוזיאום" בלונדון חוברת גרמנית, מתורגמת מאיטלקית, בגודל "חצי מחברת", שמגתה בסך-הכל שמונה דפים, ובשערה הכותרת המופלגת: "אירוע של רעידת-אדמה גדולה ומתרידה, שאירעה ביום 14 בינואר, שנת 1546 הנוכחית, בארץ יהודה; רעידת-אדמה, שגרמה בירושלים ובערים רבות אחרות מסביב לה, נזקים ניכרים. כמה ערים נודעות אבדו... נכתבה אל אישים נכבדים אחדים בוונציה, תורגמה להלן מן השפה האיטלקית לגרמנית והובאה עתה לדפוס; ויטנברג, שנת 1546"⁵⁴.

מחברי החוברת האיטלקית היו שני פטריצים מוונציה, שהיו עדים לחרבן שהביא הרעש על הארץ הקדושה. הם ראו ברעש המחריד ובהרבן שהביא על הארץ אותות ל"אחרית-הימים" המגשמששת וקרבה, והם לא נחרדו לכתוב את דבריהם אלא כדי לעורר את העולם הנוצרי "לשוב בתשובה". בין שאר הפרטים המחזיריים על תוצאות

51 י. ברסלבסקי (ברסלבי), הרעש וכריתת הירדן בשנת 1546, לחקר ארצנו — עבר ושרידים, תל-אביב, תשי"ד, עמ' 231—232.

52 קונדר (על-פי הערה 47 לעיל) Mem II, p. 390; כן ראה את הגשר על חמש קשתותיו כשהוא רחוק 38 מ' מן הירדן. שומכר בשנת 1898: 33—35, MuNdPv, 1899, ושם גם תמונת הגשר.

53 י. ברסלבסקי (ברסלבי), על-פי הערה 51 לעיל, עמ' 233, הערה 35.

54 שם, עמ' 226.

הרעש מספרים המתבררים, כי "הירדן היה חרב באותו רעש משך שני ימים" (!); בדיקה ביבליוגרפית בספריות אוכספורד, קמברידג' ופריז, העלתה כי החוברת הגרמנית אינה בנמצא בהן. בשווי בחודש ינואר 1939 מן השליחות בפולין דרך פריז לארץ. ירדתי למספר שעות לברלין, עברתי על הקטלוגים של הספרייה הממלכתית (ה-Staatsbibliothek), ואף בה לא נמצאה לי החוברת הגרמנית האמורה; ואכן, ריהריכט, בעל הביבליוגרפיה על ארץ-ישראל משנת 1890, לא ידע על מציאותה⁵⁵. כן לא נודעה החוברת לבעלי הביבליוגרפיות האחרות על ארץ הקודש; לעומת זאת מציין ריהריכט תרגום צרפתי לחוברת האיטלקית על הרעש ביום 14 בינואר 1546. את הציון שאל מביבליוגרפיה צרפתית משנת 1841⁵⁶. ברם, גם תרגום צרפתי זה לא היה בנמצא בספריות ה"ג". פניתי אל ספריות ממלכתיות בבלגיה ובהולנד⁵⁷ (התרגום הצרפתי נדפס ב-Anvers — אנטוורפן), וכן אל הפרופ' ריקמן באינסטיטוט האורניטאלי בלואאן, בלגיה. תשובתו של פרופ' ריקמן היתה, שספריתם הכילה חיבורים מן המאה ה"ט", אלא שאותו אגף עלה בשנת 1914 באש; ביבליוגרפיה, שהופיעה בשנת 1864 בפריז והמונה את "הספרים הנדירים, יקרי הערך והמציאות, שהופיעו בכל הלשונות... מאז המצאת הדפוס עד ימינו" והמעתיקה את דברי שער התרגום הצרפתי במלואם⁵⁸, מעירה, כי תרגום זה הוא "חוברת קוריוזית ונדירה"⁵⁹.

בשנת 1955 פירסם ח. ביינרט כתב-יד ספרדי על רעש בארץ הקודש, שאירע ביום 8 בינואר 1546, שמצא בספרייה הלאומית במדריד. הוא הציגו כתעודה מקורית⁶⁰, אך, כפי שהראו הד"ר נ. שלם ז"ל ומחבר מאמר זה, אין כתב-היד הספרדי, אלא תרגום מקוצר מן המקור האיטלקי, ואולי תרגום מתרגום, ומשום-כך הוחלף בו התאריך של 14 בינואר ל-8 בינואר ו"שני הימים", בהם ארכה כריתת-הירדן, לפי התרגום הגרמני, נתקצרו ל"יום אחד"⁶¹; על-פי בקשתי פנו אנשים מאיטליה בשמי אל הספרייה הממלכתית בוונציה, שמא נשתמר בה המקור האיטלקי, שממנו תורגמה החוברת הגרמנית, (הוא נדפס בוונציה), אך התשובה היתה שלילית. על-ידי-פנים: עצם העובדה שהמקור האיטלקי תורגם לפחות לשלוש לשונות מעידה מה גדול היה הרושם של הרעש בארץ הקודש, ועד כמה גדולה היתה החרדה מפני "אחרית הימים" הממשמשת ובאה.

למרבה הפליאה נשתמרו תעודות על הרעש ביום 14 בינואר 1546 גם בכתב-יד עבריים:

בשנת 1937 בדקתי בספריית "בודלייאנה" באוכספורד כתב-יד היסטוריים עבריים. בלקט עלים בודדים של כתב-יד, שהיו מכורכים יחד, נמצא, להפתעתי הגדולה, עלה בודד, כתוב בקורסיב עברי איטלקי, ובו סיפור על רעש איום ונורא שאירע בירושלים

55 שם, עמ' 223.

56 פרטים שם, שם.

57 כגון אל ה-Biblioth. Royal, Bruxelles ואל Museum Planton Moratus, Amsterdam.

58 מועתק במאמרי ה"ג", עמ' 223, הערה 3.

59 opusculum curieux et rare, שם, שם.

60 ח. ביינארט, הרעש בא"י בינואר 1546, ידיעות, שנה י"ט, תשט"ו, עמ' 29—34.

61 י. ברסלבי, הרעש של שנת 1546, ידיעות, שנה י"ט, תשט"ו, עמ' 230—235; ג. שלם, הערות

למאמרו של ביינארט, שם, עמ' 235—236.

ובכמה מקומות אחרים בארץ-ישראל, ביום י"א שבט, שנת ש"ו לפ"ק. תאריך התואם את התאריך 14 בינואר 1546, שבחוברת הגרמנית הנ"ל. כתביהיד העברי מאשר כמה וכמה פרטים שבחוברת הגרמנית, אף מוסיף עליהם פרטים, או גירסות, אחרים, הנוסכים אור-יתר על הרעש הגדול ותוצאותיו. מפתיע ונכבד ביותר בכתבי-יד זה הוא הצינור: "הגויים אומרים שהירדן חרב ועברו אותו ביבשה וארך על אותו היובש שלושה ימים" (!); הכותב מאמין אמונה שלמה בידיעה זו, ולא עוד אלא הוא אף מביא נימוק סביר לכריתת-הירדן, החסר בתעודה הגרמנית: "והנה ראוי להאמין מה שאמרו (הגויים) שהירדן חרב ויבש אותו הזמן, לפי שנפלו שני הרים גדולים תוך הירדן, ואחרים אומרים שניבקעה הארץ ופצתה את פיה ובלעה מי הירדן"⁶².

בשורת ההפתעה של כתביהיד העברי על הרעש הנדון באוני הספרן לכתביהיד העבריים מספריית "בודליאנה", מר. מ. לוצקי, הזכירה לו רכישת כתבי-יד עברי שני על אותו רעש, אלא שהלקט שכלל אותו כתבי-יד, טרם נרשם בקטלוג הספרייה⁶³; כתבי-יד עברי זה פותח במלים: "בני אביגדור, עת לדתך היתה", כלומר הרעש, שהכותב אומר לתארו להלן, אירע ביום בו נולד בנו אביגדור, ומשום כך הוא רושם את דבריו. המספר, המציג את עצמו כ"אליעזר המכונה זוסמן בן מוה"ר אברהם צאריט ז"ל", ונוקב את תאריך הרעש כיום י"א שבט, שנת הש"ו מאשר את שתי התעודות הקודמות, ואף מוסיף עליהם פרטים אחדים⁶⁴, אלא שאין הוא יודע על כריתת-הירדן; על-כל-פנים, התאריך האותנתי האחיד על הרעש במקור הלועזי ובשני המקורות העבריים סייע בידינו לתקן סילופים כרונולוגיים על רעשים בארץ-ישראל שחדרו לספרות המחקרית עקב הרקה מכלי אל כלי⁶⁵.

לתשומת-לב מיוחדת ראויים דברי המקור העברי הראשון: "והנה ראוי להאמין מה שאמרו (הגויים), שהירדן חרב ויבש אותו הזמן, לפי שנפלו שני הרים גדולים תוך הירדן", הסבר התואם להפליא את הנימוק לכריתת הירדן בשנת 1267, המובא אצל ההיסטוריון המוסלמי נוויירי הנ"ל: "וימצאו כי קיר-אדמה גבוה, שהיה נשקף על הירדן ... צנח אל הירדן ויחסמהו". בשנת 1267 נפל רק "קיר אחד", ו"הקיר דומה להר ואין הוא הר", על כן נכרתו מי הירדן מחצות הליל עד רבע היום שלמחרת, ואילו בשנת 1546 נפלו "שני הרים גדולים אל תוך הירדן", על-כן נכרתו מי הירדן "שני ימים" (לפי המקור האיטלקי-גרמני), או "שלושה ימים" (לפי המקור העברי).

62 מאמרי הנ"ל, עמ' 227—228.

63 בשנת 1956, כ־19 שנה לאחר שהושג לי כתבי-יד עברי זה, בקרתי שנית בספריית "בודליאנה" באוכספורד, ולתמהוני לא מצאתי את כתביהיד רשום בקטלוג של כתביהיד העבריים בספרייה. על הבעת התמהון באוני "שומר" כתביהיד על כך קבלתי את התשובה: "כלום 19 שנה מספיקות כדי לקטלג כתבי-יד? ... והרי מומחים לכך אין לנו; ו"הבריטיש מיוזאום" בלונדון— כלום יש לו, לאחר מאה שנים, קטלוג לכתבי-יד תורכיים ולכיוצא בהם"? ...

64 מאמרי הנ"ל, עמ' 228; תעודה אחרת, הנוגעת ב"ר אליעזר המכונה זוסמן נ"ע", נמצאה לי באוספי הגניזה בקמברידג', והיא סייעה לקביעת ה-terminus ad quem של תעודתו על הרעש ב־1546; שם, עמ' 225.

65 ראה פרק: "תיקון לכרונולוגיה של הרעשים במאה ה־15 בא"י", שם, עמ' 234—235.

התמוטטותם של "הרים", לפי המקור העברי הנ"ל, או של "קירות-אדמה" דומים ל"הרים", לפי המקור הערבי, וצניחתם לתוך אפיק הירדן, עד כדי חסימתו מעשר שעות עד שנים-שלושה ימים פעמים על-ידי רעידת-אדמה, כאשר אירע בשנים 1546 ו-1927, ופעמים על-ידי גאות הירדן, כאשר אירע בשנת 1267 — מצד אחד ואירועי כריתת-הירדן בשנים 1267 ו-1927 בסמוך לתל-א-דאמיה (אדם העיר) דווקא (מקום האירוע בשנת 1546 לא נודע), מחייבים אותנו לשוב ולהתבונן גם ברקע הגיאולוגי של הכריתות:

כידוע בנביות דפנות "גאון-הירדן" חוור-לשון, שהוא חומר גירי מיקרוסקופי, המכיל גפס, טין מלוח וחמרים מסיסים אחרים, והוא פריך ביותר. בספרי "ים-המלח סביב סביב", הידעת את הארץ, כרך ג', בו תיארתי את נוף חוור-הלשון תיאור מפורט ביותר, שיערתי כי השם "עמק השדים" (ברא' י"ד, ג, י), שחז"ל תלו בו דרשות מדרשות שונות⁶⁶, והחוקרים בני זמננו, נלאו למצוא לו הסבר⁶⁷, הושאל מגבעות חוור-הלשון ה"שדיות" (הסידיות), הבהירות והצחיחות המקיפות אותו (!). "דפנות החוור מתרוממות מעל גאות הירדן כשהן זקופות ותלולות — נאמר במאמרי "הרעש וכריתת הירדן בשנת 1546" — וגובהן מגיע לכמה וכמה עשרות מטרים. בימים שהירדן עולה על כל גדותיו מתפשטים המים עד רגלי דפנות-החוור וחותרים תחתיהן, עד כי יש והן מתמוטטות מתפוררות וצונחות גושים גושים אל תוך המים. גושי החוור העצומים, וכן הטין והסחף, שתנהרות והנחלים נושאים עמם אל עמק החוור, מטים פעם בפעם את הירדן ממסלולו ומכריחים אותו לשנות את דרכו. ראייה לכך הוא גשר-דאמיה מן המאה ה"ג. אורכו של הגשר 93 מ', אף-על-פי-כן הוא עומד כולו ביבשה, ואילו הירדן זורם עשרות מטרים מזרחה לו"⁶⁸.

בשנת 1962 פירסם פרופ' י. שטנר את מחקרו החשוב "עמק הירדן התח-תון"⁶⁹, ובו ניתוח מפורט ומקיף על מבנה "גאון הירדן" ופיתולי הירדן בין דפנותיו. המחקר מלווה מפות, תרשימים ותצלומי-אוויר מאירי-עינים. הללו מאשרים בבהירות יתירה את הרקע הגיאולוגי-גיאוגרפי, כפי שהונח ביסוד התחקותנו הנ"ל אחרי גורמי כריתת-הירדן באירועיה השונים:

לפי המפות, התרשימים והתצלומים מן האוויר בספר "עמק הירדן התחתון" לי. שטנר יורד היבוק, בצאתו מתוך הרי עבר-הירדן, בכיוון אל תל-א-דאמיה, היינו, מכיוון צפון-מזרח אל דרום-מערב; אולם, כשהוא קרב אל התל כדי מרחק של 500 מ',

66 אונקלוס: "מישר חקליא"; יונתן וירושלמי: "מישר פרדסאי"; הירוגימוס: "העמק המיוער" (vallis siluestris, nemus ameona nemora); תרגום-השבעים: "עמק המלחים"; הפשיטא: "עמקא דסדומיא"; מדרשים: "שהיה מגדל סדנין, שעשוי שדים שדים, שהוא מסוכך באילנות", ועוד. פרטים ראה: י. ברסלבי, ים-המלח סביב סביב, הידעת את הארץ, כרך ג', עמ' 304. הערה 32.

67 "The Vale of the name שדים is peculiar to this narrative and its meaning is unknown"; J. Skinner, p. 260; "The ethymological explanation of שדים is absurd and in any case leads to no more concrete results; J. Simons, The Geog. and Topog. Texts of the Old Testament, Leiden, 1950, p. 228.

68 על-פי הערה 51, לעיל, עמ' 232—233.

J. Schatner, the Lower Jordan Valley, Publications of the Hebrew University, Jerusalem, 1962.

הוא נוטה כמעט בזווית ישרה צפונה. מתקמר בצורת קשת רחבה כלפי צפון ומשתפך אל הירדן במרחק של ק"מ וחצי בקו-אוויר צפונית לתל⁷⁰. סטייה קשתית גדולה זו של היבוק מקרכת התל צפונה מתבארת יפה למראה הסחופת העצומה שמביא עמו הנהר שנה שנה, סחופת היוצרת שם את הגדולה בכל הדלתות של הנהרות המשתפכים אל הירדן, והדוחקת את אפיק היבוק צפונה. לפי שומכר, בשנת 1898, נראה, כי היבוק משנה בכל עשר שנים את מקום שפכו אל הירדן. הוכחה לכך שימשה לו עמידתו של גשר-דאמיה העתיק וההרוס בריחוק של 38 מ' מאפיק הירדן⁷¹; ברם, הדלתה של היבוק והסחופת העצומה שהיא פולטת, משפיעות לא רק על דחיקת אפיקו התחתון של היבוק צפונה, כי אם גם על דחיקת הירדן עצמו עד מתחת לדפנות חוור-הלשון, שעל שפתו המערבית של גאון-הירדן, מקום-שם הוא מתקמר בצורת קשת רחבה ביותר כלפי מערב (!); לפי תרשימו של י. שטנר עבר אפיק הירדן עוד בתחילת המאה הי"ט כחצי ק"מ מזרחית (!) מאפיקו הנוכחי והגיע עד כדי מרחק של 300 מ' ממערב לתל-א-דאמיה (!)⁷²; על סמך עובדות אלה אנו רשאים להניח כי בימי כיבוש הארץ על-ידי יהושע עבר היבוק בסמוך מאוד לתל, ואולי אף נגע בשוליו, ואף הירדן עצמו עבר אז בסמוך מאוד לתל, ואולי נגע בשוליו. בחירת מקומה של אדם העיר היתה מותנה לא רק בדרך התעבורה החשובה בין שני עברי-הירדן, בין שכם במערב ובין מחניים במזרח, כי אם גם בתנאים ההגנתיים-איסטרטגיים שלו בין אפיקי היבוק והירדן.

ואשר לכריתת-הירדן בקרבת אדם העיר דווקא; הן בספר יהושע והן בשנים 1267

ו-1927:

לפי התרשימים והתצלומים מן האוויר במחקרו של י. שטנר הנ"ל רחב "גאון הירדן" מצפון לתל-א-דאמיה ומדרום לו רק ק"מ ומשהו. בעוד שמדרום לשפך היבוק אל הירדן הוא רחב 2-3 ק"מ; את גאון-הירדן תוחמות, כאמור, גבעות של חוור-הלשון לבנות ומבהיקות, מסוג אותן הגבעות המוכרות לנו יפה מדרום יס-המלח ולרגלי מצדה. באזור תל-א-דאמיה—אדם העיר מתפשטות גבעות חוור-הלשון כדי רוחב של שלוש ק"מ מכל צד (!)⁷³; מייגשמים הנספגים בחוור-הלשון ממיסים את החמרים המסיסים ויוצרים בגבעות חללים ומחילות תת-קרקעיים. כן מסייעת למסיסת החמרים בתוך הגבעות הרטיבות העולה בהן בכוח הנימיות. החללים והמחילות גורמים להתמוטטות פנימית. לתהליך ההתמוטטות הפנימית נוספת ההתמוטטות החיצונית בכוח הגרביטציה היבשה והלחה כאחד. פעמים יוצרות ההתמוטטות, ההידרדרויות והגלישות של חוור-הלשון מעין "סינורים" נרחבים ועבים לרגלי הגבעות. כל אלה טובעות על גבעות חוור-הלשון חתם של badland ומשוות

70 ראה שם: Plate 4, Fluviomorphological Map of the Lower Jordan Valley, II; Section VII; and Figure 27.

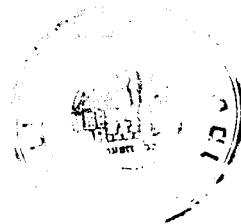
71 על-פי הערה 52, לעיל עמ' 35.

72 לפי הערה 70 לעיל, שם, שם.

73 לפי הערה 69 לעיל, עמ' 47.

להן מראה של נוף מבותר, מתוספס וציורי⁷⁴; ברם, הגורם החזק ביותר להתמוטטות צלעותיהן של הגבעות הוא הירדן עצמו. כשהירדן עולה על גדותיו ונוגע בפיתוליו המתרחבים בתחתית הגבעות הוא חותר תחתיהן, ובאכזב להן בסיסן הן מתמוטטות וצונחות לתוך מימיו. הכמויות העצומות של מפלי החוור, יחד עם הסחופת הבאה עם שפכי הנהרות אל הירדן⁷⁵, לא רק שהן מדליחות את מי הירדן⁷⁶, כי אם משפיעות על סטיות ועל שינויים תכופים בעיקוליו; התמוטטות החוור היא מהירה מאוד, אומר י. שטנר. רבים מן הקטעים המבוקעים בצלעות חוור-הלשון על-יד כפר-רופין, בבקעת בית-שאן, בשנת 1957, כבר לא נראו בשנת 1958, כי הם התמוטטו וצנחו מטה; בקעים, כמעט בלתי-גיכרים בשנת 1957, התרחבו בשנת 1958 והעמיקו; כן הופיעו בקעים חדשים, שלא נראו כלל בשנת 1957. אנשי כפר-רופין העידו כי אפיק הירדן כאילו נסתם למספר שעות⁷⁷. עדויות אלה מזכירות לי את דברי אנשי מעוז-חיים מלפני מספר-שנים על הדים עמומים של "רעמי-תותחים", הנשמעים לפעמים מרחוק. "רעמים" אלה היו ודאי הדי-מפולת של קירות-חוור אל תוך הירדן⁷⁸.

סוף דבר: התפשטות חוור-הלשון וממדיו משני עברי הירדן באיזור אדם העיר הם מן הגדולים ביותר, אולי הגדולים ביותר לאורך גאון הירדן. גם היבוק עצמו חותר לו את מירצו התחתון דרך גבעות של חוור. במקרי התמוטטות גדולה של דפנות חוור-הלשון בירדן וביבוק, עקב רעידת-אדמה, או עקב "עליית הירדן" (והיבוק) על כל גדותיו, עשויות מפולת חוור-הלשון, הסחופת, הגרופת והטעונת להכרית את מימי הירדן לזמן ממושך ולגרום כי מצע הירדן מן המחסום באפיקו באדם העיר יתרוקן ממימיו, שירדו אל ים-המלח, ויינתן למעבר עם רב ב"חרבה". "הפלא-האות בספר יהושע מבושר מראש — אומר יחזקאל קויפמן בפירושו לספר יהושע — מסי-בותיו וזמנו נקבעו מלכתחילה, וזהו סימן-ההיכר של מקורו האלוהי".

74 שם, עמ' 48—50.

75 בשנה ההידרולוגית 1937 הגיעה כמות הסחף מתחת לגשר אלנבי ל-3.010.000 טונה; כמות הסחף הממוצעת הנגרפת ליס-המלח נאמדת ב-2.000.000 טונה בממוצע לשנה. שטנר, שם, עמ' 42. 76 שבובל, לפי הערה 9 לעיל, עמ' 17.

77 שטנר, שם, עמ' 53—54.

78 בשנת תש"ז רשמתי מפי חבר של "קבוצת החוגים" מצפון ליס-המלח, שקראה לנקודת התישבותם בשם "בית-העריבה", כי באותה שנה גרם שטפון עצום מתוך נחל-השבון (ואדי-חסבאן), דרך ואדי-עירובה, הנשפך במרחק ק"מ אחד מזרחית מן הנקודה בימים ההם, להתמוטטות קיר-חוור עצום ולפליטת סחף רב מאוד מן ההרים, עד כי עצרו בעד מירוץ הירדן, ועל-כילפנים, האדומי הדליחו את מי הנהר. הרגים שלא יכלו לנשום במים הדלוחים, נפלטו בכמויות גדולות אל היבשה ונאספו בידיים. אלה שלא נאספו הפיצו צחנה.